

Bokmeldinger

Bente Gullveig Alver, Tove Ingebjørg Fjell & Ørjar Øyen (red.) 2007. *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life*.

Helsinki, Academia Scientiarum Fennica. 232 s.

Anmeldt av Cathrine Holst, Universitetet i Oslo

Jeg har undervist i forskningsetikk på samfunnsvitenskapelig fakultet. Merkverdig nok, tatt i betraktning hvor ”i tiden” etikk tross alt er, har det vært vanskelig å finne ny, relevant litteratur å henvise til. *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life*, redigert av Bente Gullveig Alver, Tove Ingebjørg Fjell og Ørjar Øyen, er i så måte en velkommen publikasjon.

To av redaktørene, Alver og Øyen, har skrevet introduksjonskapittelet til boken. Innledningsvis diskuterer de forskningsetikkens forankring i internasjonale konvensjoner og nasjonal lovgivning og forholdet mellom forskningsetikk og allmenn etikk. Resten av kapittelet tar opp ulike utfordringer knyttet til det å etterleve forskningsetiske krav. Forskingen skal for eksempel ikke påføre skade, og forskningsobjektene autonomi og integritet må ivaretas. Av dette følger igjen andre krav: Om informert samtykke, om anonymisering, om å respektere privatlivets fred, også videre.

Et spørsmål er hva alt dette betyr. Hva betyr det for eksempel å skade noen? Forskning kan resultere i kunnskaper dem kunnskapen omhandler ikke vil like. Innebærer

dette å påføre uakseptabel skade? Hvor langt skal vi trekke skadebegrepet? Eller hva hvis forskeren skulle komme til å produsere kunnskap om marginaliserte grupper som potensielt kunne bidra til å marginalisere disse gruppene ytterligere? Tenk for eksempel på en forsker som fant ut at det i en sosialt og kulturelt undertrykt etnisk minoritetsgruppe var relativt akseptert å snyte på skatten. Bør et slikt forskningsresultat enkelt og greit publiseres, uten så mye frem og tilbake? Eller bør det tas særlige forholdsregler? I så fall hvilke?

Dette reiser videre spørsmålet om det rett og slett er noe – kanskje ganske mye? – man i det hele tatt ikke skal forske på, fordi de forskningsetiske utfordringene rett og slett blir for store. For eksempel er kravet om informert samtykke, i hvert fall om man tolker det radikalt, meget krevende å oppfylle. Dette har en praktisk side. Det tar mye tid og krefter å stadig informere dem man forsker på om alt mulig. Og hva skal nå egentlig samtykket gjelde? Må de man forsker på samtykke i forskningsspørsmålene man reiser? Er kravet at de utforskede skal kunne slutte seg til forskernes tolkninger av hva de selv sier og gjør? Er konsekvensen i så fall at man rett og slett bør unngå forskning der forsker og utforsket ikke kan bli enige om hva som er korrekt fortolkning av en situasjon eller et handlingsforløp? Da vil mye måtte forbli utforsket.

Og: Har man kommet hit, er det klart at forskningsetikken – slik fortolket – kan komme i konflikt med klassiske krav til

vitenskapelighet. Et slikt krav har vært at forskeren bør forholde seg distansert og upartisk. Dette kravet går ikke helt lett i hop med å gi en part – de utforskede – forskerstatus og fortolkningsprimat. Men kanskje er det like fullt riktig å gi dem det? Er det muligens de etablerte vitenskapelighetskriteriene det er noe i veien med? En annen klassisk vitenskapelighetsnorm er at forskningsresultater skal være offentlige; de skal publiseres og kritiseres offentlig. Her ligger kimen til en annen konflikt – mellom det forskningsetiske kravet om ikke å offentliggjøre for ikke å skade på den ene siden, og kravet om å offentliggjøre for å sikre kritisk granskning og objektivitet på den andre.

Øyen og Alver tar opp slike og relaterte spørsmål på en informativ og oversiktlig måte. Så mange svar gis kanskje ikke, men det er i grunnen greit. Spørsmålene er omfattende, og plassen er begrenset. Og uten så mange svar med to streker under kan teksten fungere som et godt diskusjonsutgangspunkt, vil jeg tro, både på forskningsseminar og i undervisningssammenheng.

Etter innledningen, kommer en artikkel av Margaret A. Mills. Mills tar utgangspunkt i det faktum at ikke så rent få av dem kultur- og samfunnsforskere forsker på, vil hevde at hva de sier og forteller er sant. Da er det et problem, mener Mills, hvis forskeren ikke tilnærmer seg fortellingene deres som "sannhetsfortellende" fortellinger (som "truth-telling practices"). Dette er imidlertid, ifølge henne, hva mange forskere lar være å gjøre. Hun kritiserer estetiserende tilnærminger (analyser i "ethno-aesthetic terms") som unnlater å tematisere spørsmålet om fortellerens og fortellingens kredibilitet ("credibility").

Sinikka Vakimo skriver deretter om forskningsetiske utfordringer som reiser seg i folkloristiske studier av eldre kvinner i

Finland. Tove Ingebjørg Fjell gjør det samme med utgangspunkt i sitt feltarbeid på en fødeklinikk. Begge reflekterer blant annet over spørsmålet om de som ble forsket på reelt sett samtykket til å være med. Hvilke egentlige muligheter hadde kvinnene på klinikken til å reservere seg mot Fjells tilstedeværelse? Misbrukte Vakimo de eldre kvinnenes ønske om å for en gangs skyld bli lyttet til? De ville bli hørt, men ville de egentlig bli forsket på?

Barbro Klein diskuterer Folkeminnesamlingen ved Nordiska Museum i Stockholm. Hun går igjennom hvordan samlingen har blitt til. Utgangspunktet er innsamlede skriftlige beretninger om seder og skikker skrevet av lekfolk. Beretningene har imidlertid, underveis, blitt redigert av fagfolk. Her er, skriver Klein, flere stemmer i spill enn hva man skulle tro ved første øyekast. Redigeringen har vært ment å være oppryddende og avklarende, men i farten kan også innholdet ha blitt forandret. Det kan ha blitt gjort i beste mening. For eksempel kan folkelige, rasistisk ladede uttrykk ha blitt fjernet, for å beskytte beretteren og hennes nærmeste. Resultatet er imidlertid, påpeker Klein, ikke ganske uproblematisk. For burde det ikke være forskningens oppgave å kartlegge også rasistiske sider av folkekulturen, hvis slike finnes?

Line Alice Ytrehus tar for seg hva hun oppfatter som fire underliggende myter i antropologifaget: At kulturer er avgrensede og homogene helheter, at ikke-vestlige kulturer er tradisjonelle og statiske, at mennesker fra "tradisjonelle" kulturer er styrt av religion og tradisjon og at mennesker fra ikke-vestlige kulturer skal beskrives ut fra hvordan de avviker fra mennesker i vestlige kulturer. Ytrehus mener disse mytene kommer til uttrykk selv i tilsynelatende sofistiske debatter innenfor sosialantropologien

om kultur og kulturel relativisme. Veien ut av uføre er, mener hun, en enda større forsiktighet hva gjelder å generalisere, for ikke å gjøre vold mot kompleksiteten i den sosiale virkelighet.

Armi Pekkala reflekterer rundt forskningsetiske utfordringer knyttet til asymmetrien mellom forsker og utforsket, med utgangspunkt i et feltarbeid blant finner i Russland. Galit Hasan-Rokem analyserer hva som skjedde da Jerusalems folkeliv og folklore skulle presenteres på den årlige American Folklife Festival i 1993. Til sist presenterer Judy Rangnes en sammenlignende studie av ulike nasjonale og internasjonale forskningsetiske retningslinjer. Rangnes argumenterer for at fagfeltet folkloristikk/etnologi/ kulturhistorie møter på noen særlige forskningsetiske utfordringer som følge av den nærhet man stadig vekk forsøker å oppnå i forhold til de utforskede. En slik nærhet kan gå på respekt for "den Andre" løs, om den ikke forvaltes riktig. Rangnes trekker i denne sammenheng inn Zygmunt Baumanns etikk, som hun mener utgjør et godt utgangspunkt for å formulere en folkloristikks/etnologiens/ kulturhistoriens forskningsetikk, og et viktig korrektiv til eksisterende forskningsetiske retningslinjer.

Alt i alt tilhører jeg nok i mindre grad artiklenes målgruppe enn jeg først trodde. Jeg er utdannet samfunnsviter, det vil si "in studies of culture and social life", som det heter i bokens tittel. Da jeg fikk boken i hende, trodde jeg, ut fra tittelen, at den skulle ta opp forskningsetiske problemstillinger knyttet til samfunns- og kulturforskning generelt. Det gjør den ikke. Den tar opp utfordringer i feltet Rangnes omtaler som folkloristikk/etnologi/kulturhistorie. Boken kunne kanskje ha blitt gitt en tittel der dette noe klarere fremgikk. Mange som bedriver forskning innenfor human- og samfunnsvitenskap, inkludert meg selv, vil

måtte gå til andre bøker for å finne forskningsetiske drøftinger med direkte relevans for egen forskningspraksis.

En annen sak er at det kan være givende å lese hva forskere i nærliggende fagfelt skriver og tenker. Artiklene var på sitt mest interessante – for en leser som meg – når de beveget seg tett på den empiriske forskningen. Perspektivene som anlegges, forskningsspørsmålene som stilles og metodene som anvendes i denne type kulturforskning er ikke så rent lite fremmede – igjen, for en leser for meg – selv om jeg selvsagt har visst hva det går i overfladisk sett. Om jeg skulle trekke frem en artikkel som fascinerte, må det bli Barbro Kleins artikkel om hva en folkeminnesamling er, hvordan den – på godt og vondt – blir til, og hva den – på godt og vondt – kan brukes til.

Alle artiklene inneholder diskusjon av kunnskapsteoretiske, forskningsetiske og/eller allmenntetiske spørsmål – det er jo selve poenget med samlingen, at forskerhverdagen innenfor denne delen av kulturforskningen kobles til en mer prinsipiell dagsorden. Dette er en prisverdig ambisjon, men jeg synes artiklene i varierende grad bidrar på det teoriutviklende planet. Det er skrevet hyllemetere, gjennom århundre, om verdier og normer, om etikk, om sannhet, kunnskap og vitenskap. Flere av forfatterne starter like fullt på et slags skrætsj. Det vil si: De ser jo litt på hva andre har skrevet om disse tingene, i hovedsak hva andre folklorister/etnologer/ kulturhistorikere har skrevet. Ellers følger de eget hode. Og resultatet blir av og til helt ok. Andre tekster holder et nivå under hva det må være lov å forvente i de etiske og/eller kunnskapsteoretiske diskusjonene.

Bare så det er sagt: En slik dom fra min side dreier seg ikke om hvorvidt noen er "smarte" eller ei. Saken er snarere denne:

Det kan være greit å vite noe om hva man skriver om. Selv kunne jeg for eksempel ikke ha skrevet noe særlig godt om folkeliv. Det er ikke et tema jeg har satt meg inn i. Jeg tror det samme gjelder når man skal skrive om 'verdier', 'sannhet', 'kunnskap' og lignende. Også dette er tematikker man kan skrive bedre om, i hvert fall i en faglig sammenheng, om man på forhånd har satt seg litt inn i dem.

Mange av bidragsyterne i *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life* må være uenig med meg i dette. De mener svært så bastant både om det ene og det andre, om universalisme, om relativisme, om sannhet og objektivitet, om vitenskap og politikk, om verdier og saksforhold, om språk og virkelighet, og så videre, og så videre. Og gjennomgangstonen er – med noen unntak – denne: Det finnes ikke noe sant og objektivt og virkelig, fordi alt er kontekstuelt og politisk og relativt og verdiladet og jeg vet ikke hva. Så enkelt, så opplagt. Hvordan kan noen mene noe annet? Hvordan kan det ha seg at det har blitt skrevet tusener på tusener av sider om, når det nå er så elementært? Hvorfor så mange anstrengelser fra så mange, når dette er så aldeles kulant? Ikke mange av bidragsyterne ser egentlig ut til å lure.

Jeg fant dette forstemmende. Hvordan går det an *ikke* å lure? Jeg lurer: Er det en slags fagpolitisk strategi som ligger bak? "De andre fagene forholder seg til etablert dannelse og tradisjonell kanon – innenfor vårt felt snakker vi med folk og tenker selv". Er det slik denne grenen av kulturforskningen tenker å eksistensberettige seg selv? Er det på denne måten man vil søke å utmerke seg innenfor det akademiske landskapet?

Det er jo i så fall ikke bare dumt. Blir man for opphengt i tradisjon og kanonisert tankegods, er det lett å glemme å tenke selv.

Utøverne av kulturforskning av denne type har også en definitiv forse når det gjelder å se – og ville se – den innsikt og de kunnskaper "alminnelige" mennesker besitter. Her har andre disipliner noe å lære.

Ingenting av dette står imidlertid i motstrid til det å sette seg inn i relevant akademisk litteratur. Skal man, som fagperson, på død og liv mene noe om filosofiske nobelprisspørsmål (man kan jo godt la være), så finnes det akademisk litteratur man i det minste bør ha overflatisk kjennskap til. Dette mener jeg nokså sterkt. Dette dreier seg om vitenskapelighet. Og det dreier seg om å vise hardt arbeidende forskere og tenkere utenfor egne rekker et minimum av respekt. Det siste kan kanskje oppleves som et urimelig krav til et lite fagfelt. Hvorfor skal de små vise de store respekt, og ikke også omvendt? Hvor mange filosofer og samfunnsforskere fra "harde" disipliner lar ikke være å forholde seg til hva for eksempel folklorister skriver, når det kunne ha vært fruktbart? Ja vel, men i så fall er det *det* som eventuelt er galt da. Å snu på flisa – når-ikke-dere-bryrdere-om-oss-så-skal-ikke-vi-bry-oss-om-dere – blir for teit. Særlig strategisk lurt tror jeg heller ikke det er, om målet er faglig anerkjennelse.

La meg si hva jeg mener er uhyre viktig med den type kulturforskning bidragsyterne i *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life* reflekterer med utgangspunkt i. Den får frem kompleksiteten i menneskevitenskapenes explanandum. Ta en statsviter eller sosiolog som forsøker å si noe om folks perspektiver og livsanskuelser ut fra hva et sett av respondenter krysser av på et spørreskjema. Kanskje kan noen overfladiske greier fanges inn slik. Men særlig dypt får man ikke loddet, det er helt klart.

Hva som så er interessant vitenskapelig sett, etter at kompleksiteten i hva folk

mener er satt på begrep, er å forklare hvorfor de mener som de gjør. Kulturforskere stanser dessverre altfor ofte etter at den forstående biten er unnagjort. De beskriver og beskriver, forstår og forstår, men går sjelden ordentlig inn i forklaringsspørsmålet. Hvorfor ikke ta det videre? For her har du en fagpolitisk strategi, spør du meg. En kulturforskning som forklarer kontinuitet og endring i komplekse meningsstrukturer; den vil i hvert fall jeg lese.

Hvis den i tillegg unngår to fallgruver: Et ukritisk politisk engasjement på vegne av dem man utforsker og en overdreven tro på at de viktige forskningsspørsmålene og de korrekte fortolkningene nødvendigvis kommer fra de utforskede selv. En del av bidragsyterne i *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life* er ikke så veldig redd for disse fallgruvene akkurat. Til sitt forsvar vil de kanskje si at de har et annet vitenskapelighetsbegrep enn meg. Her og nå er det vel bare en ting for meg å si til det. Ja, det tror jeg at de har.

Audun Kristoffer Kjus 2007. *Sakens Fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker.*

Acta Humaniora nr. 319. PhD-avhandling. Oslo, Unipub. 222 s.

Anmeldt av Simon Ekström, Stockholms universitet

De innledende spørsmålene i *Sakens fakta* handler om vad som sker når man väljer att titta på rätten som en arena för berättelser. Vad händer, vad får vi syn på, om vi betraktar rätten som en plats där individer "förhandlar med berättelser"? Med detta anslag placerar sig avhandlingen på det fält som kan beskrivas som *rättens narrativa etnografi*. Det rör sig om en forskningstradition som intresserar sig för vad rätten gör med berättelser, och vad berättelser och berättande i sin tur gör med rätten. Eller varför inte låta författaren säga det med egna ord: "Det jeg vil ha frem, er hvordan straffeprosessene tar seg ut når dette, i den rettslige hverdagen taust forutsatte aspektet trekkes i forgrunnen" (s. 7). Och jag kan redan nu säga att Audun Kjus ger ett både värdefullt och originellt bidrag till denna forskning. *Sakens fakta* är på många sätt en alldeles utmärkt avhandling. Inte minst är den nyttig läsning för alla som på något sätt har anledning att reflektera över rätten som en dömande arena. Det gäller jurister och poliser i lika hög grad som forskare, journalister och politiker.

Texten sträcker sig över sju kapitel och drygt tvåhundra sidor. Ett litet frågetecken kan markeras för att en tredje rubriknivå inte alls återfinns i innehållsförteckningen. De utelämnade rubrikerna gör det onödigt svårt att orientera sig i avhandlingen. Det empiriska materialet utgörs av 22 kortare hovedforhandlinger som Kjus följt i første instans under 2003/2004. Antingen har dessa förhandlingar spelats in på band eller, när så inte varit möjligt, dokumente-